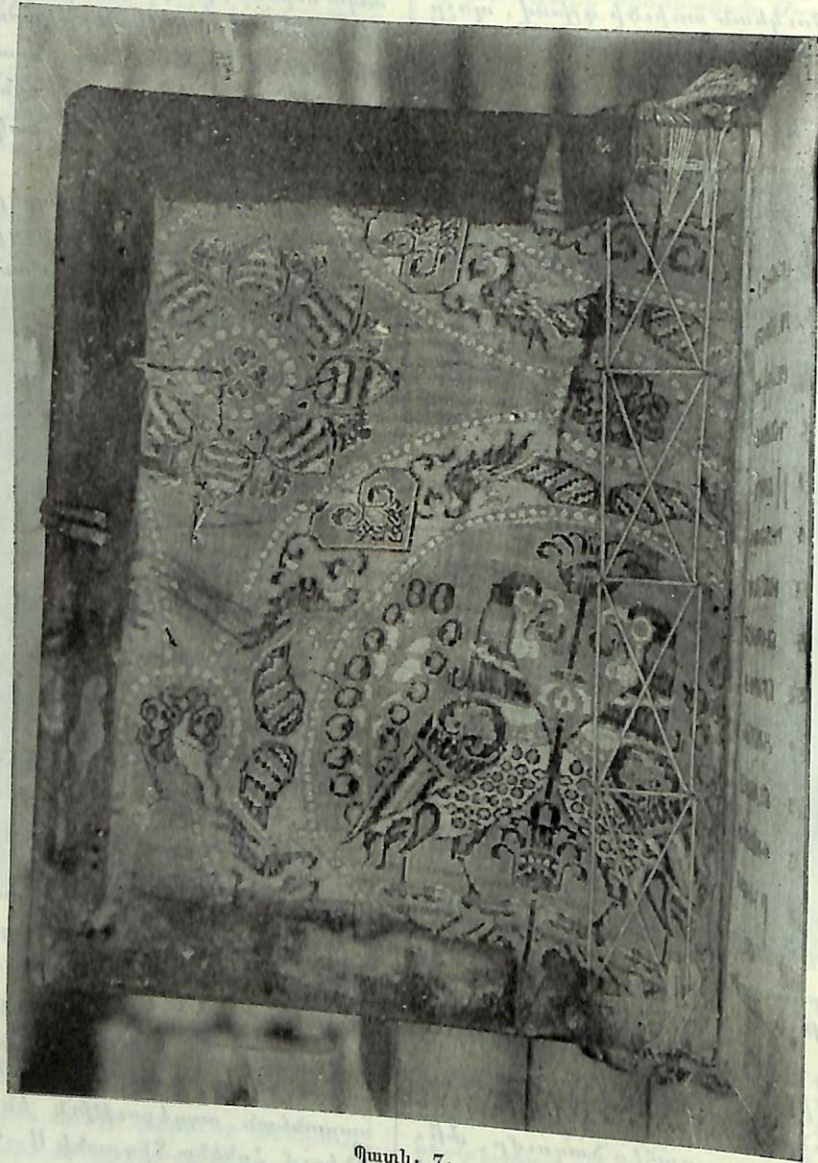

րա հետ կապուած արուեստի նկատմամբ⁵ : Բահրամ Գուրի (Վուամ Ե. 417—438) Ագատէ գերուհու հետ կատարած որսորդութիւնը, երբ վերջինս փորձութեան ենթարկեց հերոսի վարպետութիւնը նետաձգութեան մէջ, երեւում է Կուտէյրայի (828—889) ծաղկաբաղ պատմութեան մէջ, առնուած Իրն-ալ-Մու-

տաղաւար) մէջ, բայց աստիճանաբար նուազելով նախնական էպիքական պայծառ եւ հակիրճ ձեւակերպութիւնը եւ բոմանտիկ բնոյթ ստանալով հետզհետէ⁶ :

Բահրամ Գուրի որսորդութեան տեսարանը նիւթ է դարձել նաեւ գեղարուեստական մնացորդների մէջ, ինչպէս Կազանի թանգա-

Պատկ. 7.

կաֆայի միջնորդութեամբ Խուզայ Նամէից, ինչպէս եւ Ֆիրդուսու Շահնամէի (Ժ. դար) . աւելի յետոյ Նիզամի (1141—1204) Հնգեակի Խեֆա-Պէյկեր (եօթ գեղեցկուհի) պոէմայի, Էմիր-է-Սուրուփի (Գելիում, 1253—1325) Խեչա Բէխիշտի (ութ գրախտային պարտէզ), Աբդուլլահ Սատիֆի «Սեֆա Մանգարի» (եօթ

րանի սկուտղը իսլամական առաջին դարերից, էրմիտաթի սկուտղը Բէյն շրջանի մահմեդական Պարսկաստանում, ապա բրուտագործուել է ԺԳ. դարերից, որ հրատարակել են Riviere, Sarre-ն Martin-ի հետ, եւ Wallis ապիկուած աղիւսի վերայ նոյն պատկերով Կեսինգէնի թանգարանից : Ի հարկէ սրանց մէջ նկա-

⁵ Изв. госуд. Академии Ист. мат. культуры, Հատոր V, 1927, էջ 253:

⁶ Անդ, 253—371:

տելի են շրջանների եւ ոճի տարբերութիւնները համեմատ իրենց ծագման ժամանակին⁷ :

Պարսկական մանրանկարչութեան մէջ նոյն նիւթը երեւան է գալիս Շահ-Նամէի ձեւապիւրներում Թէմուրիաների (1387—1478) եւ Սէֆէւիդների (1485—1722) ժամանակ . բայց այստեղ պահուած են ոչ այնքան գեղա-

Սասանեան աւանդները աւելի ուժեղ են մեր կտորների մէջ, պակաս խաթարուած, քան այդ յատուկ է ԺԳ. եւ յետագայ դարերին : Ընդհակառակն բոլոր նշանները մեզ տանում են աւելի ետ, դէպի Ֆատիմիդեան շրջանը . ինչպէս երկու թուղունների մէջ եղած կենդանութեան ծառի ձեւակերպութիւնն է, բոլորակ-

Պատկ. 8.

րուեստական աւանդութիւնները, որքան բնագրի թելադրութեան համեմատ ժամանակակից նկարիչների արուեստը⁸ :

Արդէն յիշեցինք, որ մեր կերպասի կտորները աւելի հին ենք համարում, քան կազմը, ներք աւելի հին ենք համարում, քան կազմը, որ Ձեռագրի հետ կապելով՝ մօտաւորապէս 1185—1212 թ. թ. պիտի նշանակել :

ները կազմող երկու գծերի մէջ ընկած սրտաձեւերը իրենց երկրաչափական բաղմանկիւն հիմունքներով⁹ . սոյն սրտաձեւերին նայող թուղունները իրենց փորի բծերով, պոչով եւ կոցում բռնած արմաւենիկի նուրբ ճիւղով շատ են մօտենում Սմիրնովի Ատլասի 89, 90, 127 եւ 128 պատկերների թուղուններին, որոն-

⁷ Անդ, 371—376:
⁸ Անդ, 376 եւ շար. :

⁹ Համեմ. Gayet, L'Art Arabe, 249, 251:

ցից առաջին երկուսը տարակուսելի են բուն սասանեան ծագում ունենալու նկատմամբ, իսկ վերջին երկուսը արարական արձանագրութեամբ ժԱ.—ժԲ. դարերին են պատկանում¹⁰ :

Այսպիսով տեսնում ենք, որ հէնց կտորների առանձնայատուկութիւններն էլ մեզ տանում են դէպի ժԲ.—ժԱ. դարերի արուեստը. հաւանորէն արարական Միջագետքի կամ սիրիական կեդրոնների հետ կապուած :

ԳԱՐԵԳԻՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՅՈՎՍԷՓԵԱՆ

ՅՈՐԸՎԵՏՏՐԸ ԳՆՍԸՎԸՆ ՀԱՅԵՐԷՆԻ ՄԷՋ ԸՍՏ ԼԻՈՆԵՒ

Յաճախ յեղեղուած է, թէ հայերէն լեզուն իր հնգերոպական ծագումէն յարաբերաբար քիչ բան պահած է քան իր քոյր լեզուները. ոչ միայն անոր ճոխ բառադանձը չէ կարելի միայն հնգերոպական ծագումի մանրագէտով քննել, այլ նաեւ անոր քերականական կազմը ստէպ բարդ հարցեր կը ներկայացնէ, ուր հայ ժողովուրդի ծագման բաղմազան փուլերը, խտնուրդի պէսպէս երակները պէտք է իրենց օժանդակութիւնը բերած ըլլան անոր կազմութեան եւ բարեփոխման : Միւս կողմէ սակայն կրցած է այդ քերականութիւնը իւր ուղեւծուծով հնգերոպական մնալ. քերականական բովին մէջ կատարուած մանրամասն խուզարկութիւնները կ'ապացուցանեն զայս : Այդպիսի մասնագիտական մանրակրկիտ աշխատութիւն մըն է, որ կատարած է երիտասարդ լեզուագէտ Ստանիսլաւ Լիոնէ՝ գասական գրաբարի յարակատար ժամանակի մասին (Stanislas Lyonnet, Le Parfait en Arménien Classique, Paris 1933, Coll. Linguistique publ. par la Soc. de Linguistique de Paris, t. XXXVII) : Այս գրութիւնը ոչ միայն գրաբարի քերականութեան նրբին ծալքերը կ'որոնէ, հետեւապէս լեզուարանորէն արժէք կը ներկայացնէ, հազարնաե կը համադրէ հնգերոպական յարակատարի հետ, ուր բնական է, անուղղակի կը շօշափուի նաեւ Հայոց ծագումի հարցը : Եւ մենք երկիս այս կրկին կարեւորութենէն զբոլորուած կու տանք հոս անոր ամփոփոյթը :

¹⁰ Восточное Серебро. 1908. Сп. № 7:

դիմակը գլխաւորաբար Աւետարանները, անտարակոյս լեզուի պարզութեան ու նաեւ համեմատութեան դիւրութեան համար. բայց աւելի նպաստաւոր կէտ մը կայ, զոր կը յիշատակէ հեղինակը. Ս. Գրքի հայերէն թարգմանութիւնը լեզուարանորէն եզական կարեւորութիւն ունի այն տեսակէտէ, որ ըլլալով առաջին գրութիւնը հայերէն լեզուով՝ հոն հայերէնը կ'արտայայտուի ինչպէս է յինքեան, առանց ազդեցութեան տակ մնացած ըլլալու ուրիշ գրաւոր աւանդութիւններու, զէթ ոչ հայերէն լեզուով : Թարգմանութեան պարզապէս սակայն կրնար իւր աննպաստ տեսակէտն ունենալ. բնագրին լեզուական արտայայտութիւնները կրնային խանգարել Հայերէնի բնական ընթացքը. առ այս համեմատութեան կ'առնուի դասական հեղինակ մը՝ Եգիպտացի, իբր փորձաքար ընդունուած արդիւնքներու : Սակայն կարեւոր հարց մը կը յուզուի հոս թէ ի՞նչ բնագրի հետ պէտք է համեմատել հայերէն թարգմանութիւնը, որուն շեղումները փաստ ըլլան մեզի հայերէն լեզուի ինքնուրոյն կազմութեան կամ օրէնքներուն : Հեղինակը՝ Մակլեթի¹ գործքին վրայ յեցած հայերէն թարգմանութեան սկզբնաղբիւրը կ'ընդունի յունարէնը : Գծուարին է այս կէտիս մէջ վճռական որոշում մը տալ. վասն զի կան ապացոյցներ, որոնք հաւանական կ'ընեն ասորի բնագրի մը գործածութիւնը հայերէնի² մէջ եւ կը կարծենք ճշգրտոյն պիտի ըլլար ընդունիլ նախնաբար ասորերէնէ թարգմանութիւն մը, որուն վրայ հիմնական սրբագրութիւն կատարուած ըլլայ յունարէնի համաձայն : Չենք ուզեր աւելի ընդլայնել այս խնդիրը, ուր դեռ շատ բան կայ քննութեան կարօտ, ու կը գոհանանք շեշտել, որ թարգմանութեան այս հարցը մեր քննութեան մէջ մեծ դեր մը չի խաղար, քանի ապահով է, որ հիմնական սրբագրութիւն մը կատարուած է յունարէնի վրայէն :

Ստ. Լիոնէի այս երկը կը դիտէ լրացնել Մէյէի մէկ աշխատութիւնը³, զոր նուիրած

¹ F. Macler, Le texte arménien de l'Évangile d'après Matthieu et Marc, Paris 1919. Առանձին յօդուածով մը Ս. Լիոնէ կը պայքարի Մակլեթի գէմ ուր կը հերքէ անոր կարծիքը, թէ հայերէն Աւետարաններու իբր հիմք ծառայած ըլլայ կեսարեան կոչուած խումբին հետ նաեւ Cod. Bezae (D) : Հեղինակը մասնաւորապէս Մատթէի Աւետարանին համար փաստացի էրկրքէ վերջինս. տես La version arménienne des Évangiles et son modèle grec, Revue Biblique 1934.
² Տես Հանդէս Ամսօրեայ, 1930, էջ 154—163:
³ A. Meillet, Recherches sur la Syntaxe Comparée de l'Arménien IV. Emplois des formes person-

է անիկա գրաբարի ժամանակներուն : Մէյէ հակադրելով հայերէնը լատիներէնի, որ միայն երկու գլխաւոր զանազանութիւն կ'ընէ — Perfektum : Imperfektum, հայերէնի բայական յորինուածութիւնը կը գտնէր երեք աստիճանաւորութեամբ — 1. գործողութիւն մը, որուն ընթացքը կը նկատուի, առանց որոշ վախճանի — Անկատար. 2. գործողութիւն մը, որուն ոչ թէ ընթացքը կը դիտուի, թիւն մը — Պատմական կամ կատարապէս վախճանը — Պատմական կամ կատարապէս վախճանը — Յարակատար : Ինք կ'ուսումնասիրէր առաջին երկու ժամանակները եւ կը լուսաբանէր հայերէնի կատարելի տեսակարար արժէքը : Իսկ երկտասարդ լեզուագէտս կը ձեռնարկէ հետադասել իր վարպետին թողած երրորդ ժամանակը Յարակատարը :

Դասական հայերէնի յարակատարի գործածութիւնը պարզելու համար նախ անցողակի տեսնենք կատարելի գործածութիւնը : Մէյէ կ'ապահովէ, թէ յոյն պատմիչ մը աւելի շարունակեալ կերպով կը գործածէ կատարելի շարունակեալ ժամանակը, քան հայ տարեալ-պատմական ժամանակը՝ երբ գործողութիւնը կը նկատուի՝ իբր գոտ ու պարզ ծողութիւնը կը նկատուի՝ իբր գոտն այն իրողութիւն մը, մինչդեռ հայ պատմիչն այն ատեն միայն կատարեալ կը կիրարկէ, երբ կը նկատուի գործ մը, որուն վախճանը կը դիտէ : Ամէն անգամ որ գործողութեան վախճանը կը մնայ անորոշ՝ կը դիմէ անկատարի, այն կը մնայ անորոշ՝ կը դիմէ անկատարի պատարն ու կատարեալը հաւասարապէս պատմական ժամանակներ են : Այս տեսակէտէ մական ժամանակներ են : Այս տեսակէտէ հաւատողութեան արժանի է հետեւեալ հատուածը. Մրկ. 2, 30. «Ժողովեցան (յունարէն՝ ներկայ. հայն առ հասարակ կը խուսափէրէն՝ ներկայ ժամանակէ) առաքեալքն պատմական ներկայ ժամանակէ) կատարեալ առ Յիսուս եւ պատմեցին (յուն.՝ կատարեալ նմա զամենայն ինչ զոր արարին (յուն.՝ կատարեալ) եւ զոր ուսուցին (յուն.՝ կատարեալ) զնոսա զի առանձինն եւ տեսին (յուն.՝ կատարեալ) եւ երթային (յուն.՝ կատարեալ) ընդունելութիւն) եւ երթային (յուն.՝ կատարեալ) բազումք եւ հատի յամենայն քաղաքաց խուսն ընթացային (յուն.՝ կատարեալ) առ նա եւ մերձեցային (յուն.՝ կատարեալ) առ նոսա» : Դիմաւոր բայով նշանակուած բոլոր գործողութիւնները յունարէնի մէջ կատարուած են, վասն զի պատմիչը կը ցուցնէ պարզապէս զէպքերու շարք մը. բայց հայ թարգմանիչը կը զանազանէ գործքեր, որոնց վախճանը նշանակուած կամ մտածուած է — աշակերտներուն խմբուիլը, անապատ երթալը եւն. եւ դարձեալ այն գործողութիւնները, որոնք հետզհետէ կը զարգանան՝ առանց անոնց վախճանը դիտելու — մերձաւոր քան զայն վախճանը զանազան ժողովրդեան գալը Յիսուսին եւ աշակերտներուն եւն. Այդ նրբին զանազանութիւնը հիմ կը կազմէ, որ թարգմանիչը ստէպ կատարեալով փոխանակէ բնագրին ներկայ կատարեալով փոխանակէ. ուստի Այստեսան⁴ իրաւացիօրէն կը գրէ «Կատարեալը երբեմն ներկայի կամ ապառնուող տեղ կը դրուի, մանաւանդ երբ որոշ ու հատու կերպով ուղղուի խօսիլ» :

Այսպիսի պայծառ սահմաններով որոշուած կատարելի մը քով հայերէնը կրցած է զարգացնել նաեւ յարակատար մը, որ ոչինչով պակաս է կատարեալին : Ճիշդ է, որ հին հնգերոպական անցեալ-յարակատարէն հայերէնը շատ քիչ նշխարներ պահած է, որոնք դեռ դրական լեզուին մէջ գոյութիւն ունին եւ իմաստով ու ձեւով՝ ներկայ եղած են, եւ իմաստով ու ձեւով՝ Սակայն հայերէնը կերպարանքով զիտեմ, գոմ : Սակայն հայերէնը կերպարանքով զիտեմ, նոր յարակատար մը ընդունուած է ի փոխան՝ նոր յարակատար մը ընդունուած է ի փոխան : Ընդհանրութիւն անցեալէ եւ օժանդակէ : Ընդհանրութիւն անցեալէ եւ շարունակէ նուր խօսելով յարակատարը կը նշանակէ հայերէնի մէջ՝ ո՛չ թէ գործողութիւն մը, որ կը կատարուի առանց որոշ վախճանի՝ ինչ կը կատարուի առանց որոշ վախճանի՝ ներկայ ներկայի մէջ, եւ կամ կը յանդի դիտեալ պէս ներկայի մէջ, եւ կամ կը յանդի դիտեալ վախճանի մը՝ ինչպէս կատարեալի մէջ — այլ էսպէս վիճակ մը ձեռք բերուած՝ գործողութեան մը հետեւանքով :

Նախ տեսնենք կրաւորական բայի յարակատարը : Կատարելի ու յարակատարի հաղորդութիւնը երեւան կ'ելլէ քանի մը օրի-նակներէ : Առնենք «մեռանել» բայը. Դուկաս (ԺԵ. 22—24) Անտոակ որդւոյն պատմութեան մէջ հօր բերանը կը դնէ հետեւեալ խօսքերը. «Վաղվաղակի հանէք զպատմուծանն առաջին եւն, զի այս որդի իմ մեռեալ էր եւ եկեաց, եւն, զի այս որդի իմ մեռեալ էր եւ գտաւ» : Հոս ուղղակի հաղորդել կ'ուզէ վիճակ մը գործողութեան հետ, մեռած կորուած ըլլալը ասպրելուն եւ գանուելուն հետ. անոր համար յունարէն բնագրիւր չի կրնար գոհանալ պարզապէս համադր գերակատարով, վասն զի աւետարան-

⁴ Քերականութիւն Հայկական լեզուի, Վիեննա 1885, էջ 367:

nelles des Verbes: Mémoires de la Société de Linguistique de Paris, t. XVI (1911), p. 92—131.